УДК 378.064.3(477.85)«1875/1940»

СТУДЕНТСЬКЕ ТОВАРИСЬКЕ ЖИТТЯ БУКОВИНИ (1875–1940 РР.)

THE LIFE OF THE STUDENT SOCIETIES IN BUKOVINA (1875–1940)

Торончук І.Ж.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри європейського права та порівняльного правознавства юридичного факультету
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

Грекул-Ковалик Т.А.,
асистент кафедри філософії та теорії права юридичного факультету
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

Стаття присвячена історико-правовому дослідженню організаційно-правових аспектів створення й діяльності студентських товариств на Буковині в 1875–1940 рр. У розглянутий період численні академічні студентські товариства відіграли значну роль у політичному, культурному та національному житті краю. Дослідження проведено на основі маловідомих правових актів, архівних документів, матеріалів періодики, статистики.
Ключові слова: Чернівецький університет, студентські товариства, академічні об'єднання, статут, регламент.

Статья посвящена историко-правовому исследованию организационно-правовых аспектов создания и деятельности студенческих обществ на Буковине в 1875–1940 гг. В рассматриваемый период многочисленные академические студенческие общества сыграли значительную роль в политической, культурной и национальной жизни края. Исследование проведено на основе малоизвестных правовых актов, архивных документов, материалов периодики, статистики.
Ключевые слова: Черновицкий университет, студенческие общества, академические объединения, устав, регламент.

The article is devoted to the historical and legal research of organizational and legal aspects of the establishment and activity of the student societies in Bukovina in 1875–1940. During this period, a lot of the academic student associations played a significant role in the political, cultural and national life of the region. The little-known legal acts, archival documents, periodicals and statistics materials serve as the theoretical basics of the study.
Key words: Chernivtsi University, student societies, academic association, statutes, regulations.

Актуальність теми. З проголошенням незалежності України виникла можливість для висвітлення невідомих сторінок в історії нашого народу. Досі залишається малодослідженою проблема громадської й політичної діяльності української молоді. Безсумнівно, це стосується й деяких аспектів історії розвитку і становлення студентських об'єднань на Буковині з моменту відкриття університету в Чернівцях, адже з того часу Україна побувала в складі чотирьох держав: Австрії, Румунії, СРСР та України.

Сьогодні досить активна й помітна діяльність студентських товариств на Буковині в різних сферах громадського життя. По суті, це добровільні студентські об'єднання, що організовуються у вишах з метою залучення студентів до громадсько-виховної, спортивно-оздоровчої та науково-дослідної роботи; вони є важливим засобом підвищення якості підготовки й виховання спеціалістів, духовного та морально-етичного зростання молодого покоління. Саме тому актуальним убачається вивчення, а можливо, й перейняття досвіду створення та організації студентських товариств у Чернівецькому національному університеті імені Юрія Федьковича з моменту його заснування.

Студентське товариське життя Буковини (1875–1940 рр.) – малодосліджена тема в історико-юридичній літературі. Публікації С.Д. Осачука, М.Р. Гуйван та І.Г. Дутчак висвітлюють лише окремі аспекти досліджуваної проблеми. У комплексних дослідженнях істориків про Чернівецький університет цього періоду здебільшого зустрічаються тільки статистичні дані про студентів.

Метою статті є історико-правове дослідження організаційно-правових аспектів створення й діяльності студентських товариств Буковини в 1875–1940 рр. на основі маловідомих правових актів, архівних документів, матеріалів періодики, статистики.

Виклад основного матеріалу. У першому столітті австрійського панування на Буковині, окрім життєво-необхідних суспільно-політичних питань, важливими залишалися проблеми й у галузі вищої освіти: життя вимагало покращення підготовки наукового потенціалу краю. Так, гостро постало питання про заснування університету в Чернівцях, у відкритті якого було зацікавлене не лише населення краю, а й урядовці та німецькі колоністи, представники торгівельно-промислових і фінансових кіл Буковини.

У день 100-річчя приєднання Буковини до Австрії й водночас іменин імператора Франца-Йосефа I – 4 жовтня 1975 р. – відбулося урочисте відкриття університету на Буковині. Поява в столиці краю університету (хоча й німецькомовного), хвиля імміграції науковців, професорів з університетів та інших навчальних закладів західних земель Австрії призвели до культурного й господарського піднесення краю, а сприятлива атмосфера нового навчального

закладу створила необхідні передумови для виникнення та діяльності академічних об'єднань [1, с. 86].

Студентське товариське життя новоутвореного німецького університету в Чернівцях розвивалося аналогічно до університетів Німецької імперії та Австро-Угорської монархії, а ідея зародження таких товариств підтримувалася викладачами Францісько-Йозефіни, колишніми студентами західних університетів, тому що студентський корпоративний рух давно вже був невід'ємною частиною західних німецьких університетів [1, с. 87].

Зразком для утворення студентських товариств у Чернівецькому університеті послугувало віденське об'єднання буковинських студентів ("Bukowiner Studentenverein"), і 26 жовтня 1875 р. за ініціативи ректора університету професора К. Томащука було утворене товариство «Академічна читальня» ("Akademische Lesehalle"). Згідно зі статутом згаданого товариства, дійсними його членами могли бути не тільки студенти, а й доценти та службовці Чернівецького університету, які спільними зусиллями мали сприяти примиренню й гармонізації відносин на Буковині [2].

Оскільки австрійська влада забороняла студентам брати участь у політичних організаціях, то дозвіл на заснування студентських товариств давався лише в тому разі, коли в їхніх статутах стверджувалося про неполітичний характер такого об'єднання. За таких умов цілі та завдання майже всіх академічних товариств збігалися: виховання своїх членів духовно збагаченими, вірними цісарю й імперії громадянами, визнання провідної ролі німецької культури та мови. Однак ні владним силам, ні першому ректорові К. Томащуку не вдалося виховати в студентських об'єднаннях відданих цісареві «австрійців» під тиском процесу національного пробудження різних етносів Буковини. Навіть товариство «Академічна читальня», яке було нейтральною територією для всього студентства, не оминув вир національних рухів, що яскраво відобразилося в його діяльності. Газета "Czernowizer Chronik" у 1881 р. повідомляла: «На жаль, національні розбіжності серед студентства «Академічної читальні» дуже їй зашкодили, тому вона сьогодні нараховує лише 33 члени» [3]. Цього ж року німецькі студенти отримали більшість в «Академічній читальні» й розпочали в ній діяльність під гаслами: «Німецькому університетові та «Академічній читальні» – німецький характер!» [4, s. 14]. У результаті цього насамперед румунські та польські студенти почали активно вступати до товариства як антинімецька опозиція, що вирівняло національні сили, й «Академічна читальня» знову стала нейтральною територією. Але й такий перебіг подій тривав недовго. У 1900 р., у день святкування 25 річниці Чернівецького університету, відбувся своєрідний протест чернівецького студентства, спрямований проти діяльності «Академічної читальні». З крайової газети «Буковина» читаємо: «Ся «Академічна читальня», котру, як відомо, заложив перший ректор нашого університету Томащук, має за ціль бути збірною точкою для всіх студентів, має бути жерелом ідеального і правдивого самообразованя. Се була ціль Томащука, творця «Академічної читальні». Однак, «замість бути збірною точкою всіх студентів, як «читальні» інших університетів, замість плекати правду і науку, есть "Akademische Lesehalle" полем для діланя кількох людей, котрі для своїх приватних інтересів визискують добру славу товариства» [5, с. 3]. Доказом цього було безпідставне відокремлення від інших товариств, труднощі та різні перепони для вступу в товариство. На той час воно нараховувало лише 12–14 людей. Не представляючи інтересів і двадцятої частини чернівецьких студентів, товариство, однак, прагнуло отримувати різного роду субсидії від сейму й інших державних органів.

У перші роки діяльності університету кількість студентів швидко зростала. Лише на юридичному факультеті з 1875 по 1900 навчальні роки кількість студентів збільшилась майже утричі – з 104 до 292 [6, с. 326]. І, відповідно, кількість академічних об'єднань також зросла, у діяльності яких активну участь брав і професорсько-викладацький склад.

За національною ознакою серед студентів домінуюче становище належало німцям і євреям, значно поступалися румуни, поляки, українці. Так, з-поміж студентських товариств з'являються як інтернаціональні, так і ті, які представляли головні етнічні групи краю. До перших належали "Austria" (1875 р.), "Gothia" (1876 р.), "Alemannia" (1877 р.), "Humanitas" (1900 р.) та ін. Другу групу з чітко вираженими національними цілями представляли такі товариства: румунські – "Arboroasa" (1875 р.), "Junimea" (1878 р.) та "Bucovina" (1880 р.); українське – «Союз» (1875 р.); польське товариство – "Ognisko" (1876 р.); німецьке академічне товариство "Dacia" (1876 р.).

«Рускі (від авторів – українські) студенти були перші, що заложили своє національне товариство «Союз»; на двох сходинах під проводом д-ра Клима Ганкевича уложили статут і подали його до затвердження» [7, с. 2]. Головою товариства був Семака, його заступник – Д. Вінцковський, комітет товариства представляли М. Івашко та Н. Левіцький. Через чотири тижні «союзівці» влаштували «перший вечерок» із нагоди офіційного заснування товариства, який відвідав сам ректор університету К. Томащук. Товариство «Союз» мало своє приміщення по вул. Петровича, 2 (сучасна – вул. Ломоносова), де члени товариства збиралися вирішувати різні питання, передусім організацію благодійних концертів, публічних виступів науковців [8, с. 2]. Так, 17 лютого 1901 р. товариство «Союз» організувало виступ професора М. Кордуби з власним виданням «Короткий огляд історії України-Руси» [9, с. 2]. 14 жовтня 1905 р. в м. Кіцмань «союзівці» влаштували вечорниці з танцями, частина коштів від такого заходу призначалася на кіцманську бурсу [10, с. 3]. Організатором дійства був представник від юридичного факультету Чернівецького університету В. Ганкевич.

Наприкінці 1900 р. поступова українська академічна молодь заснувала в Чернівцях товариство «Молода Україна», метою якого було вшанування забу-

тих чи заборонених талантів українських поетів, письменників, музикантів, народного фольклору [11, с. 3]. Для цього члени товариства досить часто організовували масові забави для інтелігенції, міщан і селян із виїздами по різних містах і селах Буковини. Окрім цього, науковий гурток товариства проводив науково-роз'яснювальні зустрічі для громадськості. Зокрема, 13 червня 1902 р. з доповіддю «Релігійний, політичний і економічний лібералізм» виступив Л. Когут. Академічний комітет «Молодої України» розташовувався по вул. Нового світу, 10 (сучасна – вул. Шевченко). Його представляли четверо студентів Чернівецького університету, серед яких були і двоє студентів-правників – М. Левицький і В. Данчул.

На початку XX ст. значна частина української молоді Буковини гуртувалася в різноманітних громадських об'єднаннях національно-культурного характеру. Чільне місце серед них посідали пожежно-гімнастичні товариства «Січ». Мета діяльності «Січей» полягала у вихованні національної гідності, почуття патріотизму серед широких кіл українського селянства [12, с. 301]. Однак уже з 19 лютого 1902 р., відповідно до внесених змін до статуту товариства «Січ», воно перетворюється на академічне об'єднання, головою якого став Р. Перфецький, його заступником був О. Боцян, писарем – Л. Посацький (голова та писар були студентами юридичного факультету Чернівецького університету) [13, с. 3].

Українські студентські академічні об'єднання на початку XX ст. брали активну участь у просвітницькій роботі на Буковині. З рефератами та повідомленнями з різних питань виступали самі організатори або запрошені ними поважні буковинці. При товариствах існували наукові гуртки, які займалися цією справою. Така робота стимулювала молодь до самоосвіти й науково-дослідної діяльності, а також допомагала в доступній формі поширювати серед населення відомості з багатьох актуальних питань того часу. Різноманітні виступи проводилися безкоштовно, що давало можливість усім бажаючим відвідувати їх.

Серед усього студентства Чернівецького університету, в т. ч. на юридичному факультеті, студентів-євреїв була досить висока питома вага. Однак до 1891 р. єврейські студенти брали активну участь в австро-німецьких студентських об'єднаннях. І лише 14 липня 1891 р. на Буковині засновано агресивно настроєну корпорацію "Hasmonaea", метою якої було «піднесення національної свідомості, національної належності єврейських студентів, а також плекання національної історії, літератури та мови» [14]. Такі самі цілі й завдання ставили перед собою і згодом створені єврейські національні студентські товариства "Zephirah" (1897 р.) і "Hebronia" (1899 р.). Але, незважаючи на переважаючу більшість студентів-євреїв в університеті, діяльність окремих єврейських академічних об'єднань, помітно відчувався утиск єврейської національності. 7 лютого 1903 р. в одній із зал Чернівецького університету відбулося віче єврейської академічної молоді «в справі признання жидівської народности», де виступали представники всіх єврейських студентських об'єднань, українського товариства «Союз» і керівництво університету [15, с. 2]. Однак усі зусилля, яких докладали студенти-євреї для визнання їхньої національності, не зазнавали успіху. Процес визнання був довгим і малоефективним.

Незважаючи на вільний культурний і духовний розвиток в "Alma mater" усіх національностей, із року в рік ненімецьке студентство порушувало питання про порушення своїх «народних прав», зокрема прав на спілкування та навчання рідною мовою [16, с. 2]. Одними з перших студентів, яким удалося вибороти деякі національні права під час навчання, були румуни. Румунське академічне студентство підтримав і посол А. Ончул, який у 1908 р., як пише газета «Буковина», вказував на брак румуномовного викладання передусім на юридичному факультеті. Не гаючи часу, 11 червня 1908 р. українське студентство в залі «Народного дому» прийняло резолюцію про скликання віча української академічної молоді у справі введення в університеті кафедри української історії та мови, проведення якого планувалося на 21 червня того самого року. Однак тогочасний ректор Козак відмовив «страйкарям» у проведенні запланованого заходу [17, с. 1]. І лише 31 жовтня 1909 р. в одній із університетських зал відбулося віче чернівецької української академічної молоді з питань відкриття кафедри української історії й дозволу викладання на факультетах українською мовою хоча б деяких предметів. Два студенти юридичного факультету, Р. Ясенський та О. Суховерський, виступили з рішучими промовами про неприйнятність навчання в Чернівецькому університеті виключно німецькою мовою й вимагали від адміністрації офіційного введення української мови для діловодства [18, с. 3]. Також вони порушили питання про національну дискримінацію під час прийняття документів на вступ на юридичний факультет: свідоцтва про народження та інші документи, написані українською мовою й не перекладені німецькою та не посвідчені нотаріально, не приймалися.

У листопаді 1918 р. територію Буковини окупували румунські війська, а через три місяці королівським указом відбулося офіційне приєднання Буковини до Румунії. 12 вересня 1919 р. декретом короля Фердінанда І Чернівецький німецькомовний університет було реорганізовано в румунський, із 1 жовтня 1919 р. всі факультети повинні були повністю перейти на румунську мову навчання протягом трьох років [19, с. 74]. За таких політико-правових перетворень на перший план «вийшли» румунська мова, румунське громадянство та румунська національність, що призвело до різкого скорочення питомої ваги студентів інших національностей, зокрема українців. Змінилося й правове становище студентського товариського життя: воно регулювалося румунськими нормативно-правовими актами про вищу освіту, зокрема Регламентом порядку та дисципліни студентів університету.

Згідно зі ст. 27 Регламенту порядку та дисципліни, студенти мали право об'єднуватись у студентські

товариства. Адміністрація університету реєструвала лише ті об'єднання, метою яких було вдосконалення знань зі спеціальності, й товариства на рівні області та районів виключно з культурною метою, а також спортивні гуртки.

Відповідно до Регламенту (ст. 28), студентські товариства не могли бути створені без дозволу університетського сенату. Сенат утворював спеціальну раду, яка готувала запит ректорові університету, до якого додавалися статут, правила гуртка, а також список прізвищ членів-засновників. Прізвища студентів зі списку проходили ретельну ректорську перевірку. І лише після такої перевірки об'єднання офіційно реєструвалися.

У кожному гуртку діяла рада. Усі ради гуртків утворювали студентський центр університету. Завданням університетського центру було прославлення румунської мови, культури, національності, вірнопідданості королю. Центр підтримував культурні зв'язки між студентами Чернівецького університету і студентами інших університетів країни й за кордоном.

Цензом для вступу до студентських гуртків була робота в державних чи приватних установах, окрім університетської, а також виключення студента, закінчення чи добровільного залишення ним університету [20, art. 29]. Після розірвання правових зв'язків з університетом студенти-члени гуртків більше не вважалися такими.

Діяльність студентських об'єднань у 1918–1940 рр. мала чітко визначені межі своїх повноважень. Згідно зі згаданим Регламентом, серед правових обмежень діяльності студентських товариств можна виділити такі: інформативні повідомлення не могли бути зроблені за допомогою плакатів на території університету без дозволу адміністрації університету (ст. 34); у гуртках могли розглядатися лише ті питання, які були передбачені їхніми статутами (ст. 35); жодна студентська організація не мала права брати участь у публічних об'єднаннях, зібраннях, а також скликаннях іншого характеру, окрім культурних заходів; не можна було брати участь у секретних організаціях, або організаціях з анархічним характером і в роботі неавторизованих сенатом гуртків (ст. ст. 40, 41); якщо на засіданнях були присутні особи, які не були студентами університету, голова товариства притягався до відповідальності згідно зі ст. 18 Регламенту порядку та дисципліни студентів університету. До порушників застосовувалися такі дисциплінарні стягнення: а) усна догана; б) догана з розголошенням; в) утрата права з'являтися на екзаменаційну сесію або на дві послідовні сесії; г) виключення з університету назавжди; д) виключення з усіх університетів країни назавжди. Декан факультету міг призначити покарання лише у вигляді усної догани, ректор Чернівецького університету – стягнення, передбачені пунктами а) і б). Університетський сенат мав право застосовувати всі види дисциплінарних покарань. Покарання у вигляді виключення з університету чи з усіх університетів країни назавжди накладалося університетським сенатом. Для накладення такого покарання вимагалася обов'язкова присутність не менше ніж 2/3 усього складу університетського сенату. У тому разі, коли порушення вчинялися студентами поза університетом, покарання ст. 18 Регламенту могли застосовуватися й Міністерством освіти та релігії Румунії за згодою університетського сенату.

Усі студенти університету, у тому числі на юридичному факультеті, знаходилися під ретельним наглядом ректорату й деканатів за їхнім громадським життям. Функцію контролю за поведінкою студентів здійснювала дисциплінарна комісія факультету. Вона складалася з 3 викладачів-асесорів і 2 викладачів, що обиралися жеребкуванням на початку кожного навчального року з усіх викладачів факультету. До дисциплінарної комісії юридичного факультету в різні роки входили такі провідні румунські науковці-педагоги, як Георге Алексіану, Георге Дрегенеску, Константін Ісопеску-Грекул та ін.

Відповідно до Регламенту, у студентських товариських зібраннях мали право брати участь і викладачі університету (як правило, з метою контролю). Ректор і декани факультетів могли розпустити будь-яке зібрання, що відступило від поставленої мети.

Румунська влада в університеті насаджувала шовіністичні настрої, заохочувала створення та підтримувала діяльність фашистських організацій "Arboroasa", «Зелені сорочки» й ін. [21, с. 11]. І наприкінці 1930-х рр., у зв'язку із загостренням суспільно-політичної ситуації в країні, напередодні Другої світової війни, поступово згортають свою діяльність різноманітні студентські товариства, а в 1938 р. всі вони були заборонені урядом. Замість них, створюється єдине офіційне студентське товариство, яке в обов'язковому порядку повинні були відвідувати всі вихованці університету [19, с. 8].

Не говорячи вже про студентські об'єднання національних меншин, через постійні перевірки та політичні репресії припинило свою діяльність й одне з найстаріших товариств румунських студентів на Буковині "Junimea", засноване ще в 1878 р. Це товариство й в австрійський, і в румунський періоди історії розвитку Чернівецького університету відігравало велику роль в активізації культурного життя румунського студентства Буковини. Вагомим кроком для культурного розвитку краю було створення на передмісті Чернівців Роща «Народної академії» (згодом «Селянський університет»). Ініціатором утворення такого народного закладу стало товариство студентів-румунів "Arboroasa", яке було засноване ще в 1875 р., але відновило свою діяльність лише в 1921 р. У рамках такого культурного проекту професори та викладачі університету постійно виступали з лекціями про досягнення науки й техніки, актуальні питання культури та народної освіти [19, с. 82]. Від юридичного факультету в різні навчальні роки зі своїми лекціями (т. зв. «Курси популяризації» для буковинського населення) виступали А. Штефенеску-Ґалаці з лекцією «Виховання і політична культура, національна проблема, факти й поради» в 1923–1924 н. р.; Т. Іонашку з лекцією «Політика об'єднання зако-

нодавства», І. Ґіцеску з лекцією «Засоби одужання економіки», А. Папакостя з лекцією «Традиціоналізм і політичний раціоналізм», К. Петреску-Ерчя з лекцією «Законодавча влада в законодавстві різних держав» в 1924–1925 н. р.; Г. Дрегенеску з лекцією «Соціальна функція права», І. Гіцеску з лекцією «Фашизм з політичного, соціального та культурного поглядів» у 1925–1926 н. р. [22, p. 14].

До заборони в університеті продовжували діяти й товариства національних меншин, а саме: німецьке "Dacia", польське "Ognisko", а також українські – «Запороже», «Чорноморе». Як правило, їхня діяльність була спрямована на проведення різноманітних культурно-освітніх заходів у селах Буковини.

Висновки. Відкриття в 1875 р. університету в Червінцях мало велике політичне, національне й культурне значення для студентського товариського життя краю. І хоча в житті Буковини переважала німецька культура, університет сприяв духовному розвитку культур інших національностей, об'єднував у своєму складі представників різних етносів. Водночас румунський період історії студентського товариського життя Буковини «славився» спрямованою діяльністю на «забуття» всього українського: українці повинні були забути свою національність, мали перетворитися у вірнопідданих короля, стати сліпим знаряддям окупаційного режиму, румунізаторської політики.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Осачук С. Німці Буковини. Історія товариського руху (друга половина XIX – початок XX ст.) / С. Осачук. – Чернівці : Золоті литаври, 2002. – 288 с.
2. Statuten der Akademische Lesehalle an der k.k. Frans Josefs-Universität zu Czernowitz. – Czernowitz, 1889. – 16 S.
3. Akademische Lesehalle // Czernowitz Chronik. – 1881. – 18 December.
4. Grünhaus S. Jubilaums-Festschrift der "Akademischen Lesehalle" an der k.k. Frans-Josefs-Universität in Czernowitz / S. Grünhaus. – Czernowitz, 1900. – S. 14.
5. Новинки: 25-літній ювілей Чернівецького університету // Буковина (Чернівці). – 1900. – № 18. – С. 3.
6. Никифорак М.В. Буковина в державно-правовій системі Австрії (1774–1918 рр.) / М.В. Никифорак. – Чернівці : Рута, 2004. – 384 с.
7. Ювілей Чернівецького університету: [25-річчя з дня відкриття] // Буковина (Чернівці). – 1900. – № 137–138. – С. 1–2.
8. Новинки: З університету [Про кількість слухачів] // Буковина (Чернівці). – 1900. – № 12. – С. 2.
9. Новинки: Літературний науковий кружок товариства «Союз» // Буковина (Чернівці). – 1901. – № 14. – С. 2.
10. Новинки: Академічне товариство «Союз» // Буковина (Чернівці). – 1905. – № 114. – С. 3.
11. Поступова українська академічна молодіж засновує у Чернівцях нове товариство під назвою «Молода Україна» // Буковина (Чернівці). – 1900. – № 138. – С. 3.
12. Гуйван М.Р. Діяльність галицьких та буковинських «Січей» у справі фізичної підготовки української молоді на початку XX ст. / М.Р. Гуйван // Матеріали Буковинської міжнародної історико-краєзнавчої конференції, присвяченої 125-річчю заснування Чернівецького національного університету ім. Ю. Федьковича, 5 жовтня 2000 р., Чернівці. – Чернівці : Золоті литаври, 2001. – 428 с.
13. Новинки: Загальні збори товариства «Січ» // Буковина (Чернівці). – 1902. – № 24. – С. 3.
14. Statuten der akademischen Verbindubg "Hasmonaea". – Czernowitz, 1891. – 7 S.
15. Новинки: Признанє жидівської народности // Буковина (Чернівці). – 1903. – № 14. – С. 1–2.
16. Акція ненімецького студентства // Буковина (Чернівці). – 1905. – № 73. – С. 2.
17. Університетська справа: Становище українського студентства в Чернівцях // Буковина (Чернівці). – 1908. – № 67. – С. 1.
18. Віче чернівецької української академічної молоді // Буковина (Чернівці). – 1909. – № 256. – С. 3.
19. Чернівецький університет. 1975–1995: Сторінки історії. – Чернівці : Рута, 1995. – 208 с.
20. Regulament de ordinea şi disciplina studenţilor Universitari. – Cluj : Institutul de arte grafice "Ardealul", 1925. – 15 p.
21. Грекул-Ковалик Т.А. Організаційно-правові основи створення та діяльності студентських товариств у Чернівецькому університеті (1918–1940 рр.) / Т.А. Грекул-Ковалик, І.Ж. Торончук // Роль права у забезпеченні законності та правопорядку : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (Запоріжжя, 5–7 липня 2012 р.) / Запорізька міська громадська організація «Істина». – Запоріжжя, 2012. – С. 9–11.
22. Anuarul Universităţii Regele Ferdinand I din Cernăuţi. Anul de studii 1923–1924. – Cernăuţi : Editura Universităţii, 1925. – 61 p.